

СЕКЦІЯ 4. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК (37+374.3)(477)(09)

ПЕРЕСУВНІ КЛУБНІ ЗАКЛАДИ – ОСЕРЕДКИ МАСОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ (20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Балдинюк О.Д., к. пед. н.,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті досліджено особливості функціонування пересувних клубних закладів, розкриваються досягнення та прорахунки в діяльності агітпотягів і агітпароплавів зазначеного періоду. На основі опрацьованих джерел виокремлено основні напрями їхньої діяльності, а саме: політична просвіта червоноармійців і місцевого населення у формі проведення бесід, мітингів і зібрань, зустрічей із представниками радянської влади; показ кінофільмів, проведення музичних вечорів, розповсюдження газет, журналів та листівок.

Ключові слова: пересувні клубні заклади, агітпотяги, агітпароплави, агітаційна діяльність, культурно-освітня робота.

В статье исследованы особенности функционирования передвижных клубных учреждений, раскрываются достижения и просчеты в деятельности агитпоездов и агитпароходов в указанный период. На основе обработанных источников выделены основные направления их деятельности, а именно: политическое просветительство красноармейцев и местного населения в форме проведения бесед, митингов и собраний, встреч с представителями советской власти; показ кинофильмов, проведение музыкальных вечеров, распространение газет, журналов и открыток.

Ключевые слова: передвижные клубные учреждения, агитпоезда, агитпароходы, агитационная деятельность, культурно-просветительная работа.

Baldyniuk O.D. MOBILE CLUBS-CENTERS OF MASS POLITICAL, CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK AMONG THE POPULATION (20–30 YEARS OF THE XX CENTURY)

In the article the peculiarities of mobile clubs, revealed positive achievements and shortcomings in the activities and ahitpotyahiv ahitparoplaviv given period. Based processed sources singled out the basic directions of activity, namely: political education of the Red Army and the local population through interviews, meetings and gatherings, meetings with the Soviet authorities; film screenings, musical evenings of, distribution of newspapers, magazines and leaflets.

Key words: mobile clubs, agitation trains, agit steamship, propaganda activities, cultural and educational work.

Постановка проблеми. Здійснюючи політико-просвітницьку роботу серед населення, керівництво держави з перших днів приходу до влади в 1917 р. розуміло, що та кількість стаціонарних клубних закладів, які існували на той час (хат-читальень, клубів, просвітницьких гуртків, народних будинків), не могла охопити значної кількості населення. Більша частина з них були відірвані від центральних організацій, мали слабку матеріальну базу, недостатню кількість підготовлених висококваліфікованих кадрів. Тому значне місце в просвітницькій та агітаційній роботі починають посідати пересувні клубні заклади (агітпароплави, агітпотяги, агіткультбригади, автоклуби тощо).

Ступінь розробленості проблеми. Ця тема недостатньою мірою висвітлена в науково-педагогічній та історичній літературі. У 1920 році був надрукований збірник статей і спогадів «Агитпоезда ВЦИК. Их исто-

рия, аппарат, методы и формы работы» (Москва), де висвітлено матеріали про діяльність шести агітпотягів і пароплавів ВЦВК протягом 1918–1920-х років. Однак інформація про діяльність інших подібних пересувних агіток відсутня. У наступних дослідженнях, присвячених проблемам побудови радянської держави, питання про діяльність пересувних клубних закладів розглядалась у зв'язку з вивченням інших проблем, які мали на меті висвітлення різних аспектів процесу так званої «культурної революції».

Постановка завдання. Мета статті – спираючись на досягнуті результати в дослідженні цієї проблеми, враховуючи її актуальність і недостатню розробленість, автор публікації прагне показати особливості діяльності пересувних клубних закладів щодо здійснення завдань агітаційної та культурно-освітньої роботи серед населення України в період 1920–1930-х років.

Виклад основного матеріалу. 8 квітня 1918 року Радою Народних Комісарів РСФСР було прийнято Декрет «О волостных, уездных, губернских и окружных комиссариатах по военным делам», у якому одним із напрямів роботи зазначалася «вербувально-агітаційна діяльність серед населення і задоволення культурно-освітніх потреб військ» [8].

Також агітація відіграла провідну роль і в культурно-просвітницькій роботі в рядах Червоної армії, так як наголошувалося, що «боездатність армії прямо пропорційна рівню політичної свідомості та моральної стійкості її рядового і командного складу» [4, с. 40].

Саме поняття «агітація» розглядається як «політична діяльність з метою поширення відповідних ідей і лозунгів, що впливають на свідомість і настрої широких мас» [15, с. 19].

Отримавши доступ до державних засобів, серед яких були телеграф, радіо, численні друкарні, більшовики здобули практично необмежені можливості реалізації власної політики. Тому агітаційну та культурно-освітню роботу вони мали змогу здійснювати за допомогою журналів, газет, листівок, плакатів, радіо, телебачення, кіно, театру, бесід, читання літератури тощо.

Важливе місце в просвітницько-агітаційній роботі серед населення відводилося агітпотягам: «Изрезать всю Россию яркими, художественно расписанными поездами, представляющими собой передвижные летучие библиотеки, книжные склады, кинематографы, передвижные трибуны, инструкторские и осведомительные аппараты, – это огромное, почти фантастическое предприятие ... а весной, когда вскрываются реки, по водным просторам Республики, по Волге, по её притокам и по Днестру двинут Литературно-инструкторские пароходы» [2].

11 січня 1919 року Всеросійським центральним виконавчим комітетом Рад (ВЦВК) було прийнято Положення о литературно-инструкторских поездах Всероссийского центрального исполнительного комитета, в якому говорилось, що такі потяги організовуються «для встановлення зв'язку центра з місцями, для агітації, пропаганди, інформації, інструктування і постачання літературою». Також у вищезначеному Положенні були прописані функції керівника потягу (за погодженням з ЦРКП(б) таким керівником Президіум ВЦВК призначав політичного комісара); зазначалися напрями діяльності агітпотягів. До таких основних напрямів агітаційної роботи належало роз'яснення конкретних військових, політичних та економічних завдань

більшовицького режиму (боротьба з дезертирством, ліквідація розрухи, боротьба за хліб, організація озброєного захисту країни тощо).

Задля посилення політичної та культурно-просвітницької роботи вже в березні 1918 року було організовано пуск першого агітпотяга з шести вагонів, що мав назву «Інструкторсько-агітаційний потяг ВЦВК імені тов. Леніна». Основним його завданням була політична просвіта червоноармійців і місцевого населення за рахунок проведення бесід, мітингів і зібрань, зустрічей із представниками радянської влади тощо. Крім вищезазначених видів роботи, працівники агітколективу займалися показом кінофільмів, проведенням музичних вечорів, розповсюдженням газет, журналів і листівок [9, с. 289].

У щоденній робітничо-селянській газеті «Більшовик» від 8 березня 1920 року зустрічаємо інформацію про те, що агітпотяг імені В. Леніна побував більше ніж у 100 містах і селах України. Під час рейсу виходила спецгазета російською й українською мовами. Після кіносеансу присутнім роздавали газети, брошури, листівки. Агітпоїзд привертав увагу і своїм зовнішнім оформленням. Стіни вагонів були розписані мальовничими картинами з революційної тематики, обвішані плакатами. Великою популярністю в потязі користувався вагон «Радянський кінематограф», розписаний на тему «Театр народу».

Із серпня 1920 року по лютий 1921 року агітпотяг здійснив чотири рейси, маршрути пролягали через Київську, Катеринославську, Волинську, Чернігівську губернії, Полтавщину (жовтень-грудень 1920 року), Херсонщину, Одещину, Поділля (січень-лютий 1921 року). Усього агітпотягом імені В. Леніна «було дано 186 кіносеансів, проведено 98 мітингів, випущено 32 номери газети, розповсюджено серед населення 256 258 примірників книжок, 783 бібліотеки, 131 тис. примірників газет, брошур та листівок» [15, с. 20].

Окрім вищезазваного потягу ім. Леніна, на території України також діяли агітпоїзд ім. Жертв революції (1919), вагон-театр ім. М. Подвойського (1919), агітпоїзд ім. А. Луначарського (1919–1920), агітпоїзд Нар. комісаріату освіти (1920); вагон-клуб із його театр. трупкою при 104-му батальйоні оборони залізниць республіки (1920, Одеса), агітпоїзд «Червона Україна» (1921, Харків) [11]. Агітпотяг «Червона Україна» включав вагони бібліотеки, кінематографу, книжкової лавки, театру тощо.

Активну діяльність агітпотягів підтверджує той факт, що із 12 січня 1918 року по

15 липня 1920 року чотири літературно-інструкторські агітпотяги: «Октябрьская революция», «им. Ленина», «Красный восток», «Красный казак» – і пароплав «Красная звезда» об'їхали Україну, Поволжя, південні, північні та західні губернії, Сибір, Туркестан, Дон, Кубань, Каму, Волгу. Усього було здійснено 15 поїздок, 569 зупинок, проведено мітингів – 1 490, лекцій – 137, ділових нарад – 831. Випущено більше ніж мільйон екземплярів газет [5, с. 37].

До складу працівників входили представники ЦК РКП(б), РНК (Ради народних комісарів), ВЦВК (Всеросійського центрального виконавчого комітету). Також до діяльності агітпотягів і агітпароплавів активно долучались видатні політичні діячі (М. Калінін, Н. Крупська, Г. Петровський, Г. Орджонікідзе тощо). Так, у травні 1920 року агітпотягом «Октябрьская революция» прибув голова ЦВВК М. Калінін в Умань і Христинівку для виступу на низці мітингів із закликом до розгрому ворога [13, с. 31].

Із травня 1919 року починають створюватися агітпункти на вузлових залізничних станціях серед червоноармійців, які направлялися на фронт, а також серед населення навколишніх сіл [15, с. 19].

Для оперативної доставки друкованих матеріалів використовувалися агітпотяги, агітфургони, агітпароплави тощо. За ухвалою Президії ВУЦВК від 22 березня 1920 року, література, яка перевозилась у вагонах, уважалася «вантажем першої важливості».

Також з метою розширення агітаційного поля держава використовувала агітаційні пароплави. Так, із травня по серпень 1919 року по Десні, Дніпру та Прип'яті курсував пароплав «Більшовик», спеціально переобладнаний для показу кінокартин і проведення зборів та лекторіїв. Також на пароплаві була фонотека грамзаписів. Над зовнішнім оформленням «Більшовика» працював відомий український художник Михайло Бойчук із групою своїх учнів [7, с. 8]. В архівних джерелах повідомляється про проведення агітацій для населення, «на причалах у 18 селах було влаштовано мітинги-концерти, під час яких грав оркестр, грамофон, використовували кінематограф, а також виступала артистична група» [18, с. 23].

У жовтні 1920 року відбулося засідання Оргбюро ЦК РКП(б), на якому слухалося питання про «агітпотяги». Було прийняте рішення про продовження роботи агітпотягів та агітпароплавів, для чого потрібно було «встановити систематичність і послідовність у роботі агітпотягів, із закріпленням кожного агітпотяга за певною територією з

метою постійного її обслуговування», а також узгодити рух агітпотягів із рухом агітпозовок [20, с. 104].

Від жовтня 1920 року управління агітпотягами й пароплавами перейшло в підпорядкування Головного політико-просвітницького комітету Наркомату просвіти РСФСР.

До структури агітпотягів уходили політвідділ, інформаційний відділ, радіостанція, пересувна типографія, кінематограф, бібліотека, діапроектор («чарівні ліхтарі»), відділ виставок, оркестр, театральна й музична групи, грамофони з платівками, медична частина, технічний відділ, господарсько-фінансовий відділ, канцелярія, комедатура та озброєна охорона з червоноармійців [14, с. 10].

Кожен агітпотяг був яскраво оформлений. Думка розписувати стінки вагонів виникла тому, що «паперові плакати могли бути знищені дощем або вітром. А нанесення інформації на потяг привертало до нього увагу населення» [1, с. 5].

На стінках вагонів розміщувалися лозунги: «Без света знаний вы не одолеете разрухи, не построите счастливой жизни для вас и ваших детей!», «Советская власть – это сеятель истинного знания», «Надо засыпать Россию газетами и книгами, а для этого надо наладить транспорт, снабдить фабрики хлебом и топливом» тощо [1, с. 26]. При оформленні агітаційних плакатів використовували яскраві, прості тексти й символіку, які були б доступні та зрозумілі для простого народу.

Особлива увага в роботі агітпотягів і агітпароплавів приділялася культурно-просвітницькій роботі. Наголошувалося на тому факті, що в їхній діяльності потрібно брати до уваги, крім політичної, і педагогічну точку зору. Педагогічний принцип полягав у тому, що учасниками агітпотягів і агітпароплавів проводилися обстеження стану бібліотек, клубів, народних будинків, агітпунктів та інших культурно-просвітницьких закладів з метою пошуку й використання найбільш ефективних засобів педагогічного впливу.

У роботі працівники агіток обов'язково повинні були враховувати економічне, політичне, культурне становище кожної губернії, волостей, міст і селищ; національні особливості робочих і селян, місцеві звичаї і традиції тощо.

Задля обізнаності агітаторів у політичній та соціальній сферах випускалися газети, журнали й агітаційні матеріали. Значним попитом користувався журнал ЦК КП(б)У «Агітатор», що видавався в Харкові з 1925 року.

До агітаційної роботи, окрім штатних агітаторів, долучалися також члени партії, комсомольці, вчителі. Агітатор повинен був говорити «просто, коротко і зрозуміло», не мати культурного та класового бар'єру з «простим народом» [6, с. 43–49].

Однією з форм роботи агітпотягів було проведення недільників. Так, у одному з кіносюжетів ЦДКФФА імені Г.С. Пшеничного висвітлюється участь у недільнику співробітників агітаційно-інструкторського поїзда Всеросійського центрального виконавчого комітету «Жовтнева революція» на станції «Харків-товарний». У недільнику брали участь Голова ВЦВК М. Калінін, Голова ВУЦВК Г. Петровський та ін. [19].

Урізноманітнюються форми й методи культурно-просвітницької та виховної роботи. Активно починають використовувати театральні постановки зі спеціально підібраним політичним репертуаром, виставки, кінематограф, концерти «поскольку они тоже будут проникать в деревню, а к этому должны быть приложены всяческие усилия, необходимо использовать для коммунистической пропаганды как непосредственно через их содержание, так и путем сочетания их с лекциями и митингами» [10, с. 82]. Також члени агітпотягів відвідували різноманітні державні установи. Так, у газеті «Херсонский коммунар» повідомлялося про прибуття до Херсона в червні 1922 року агітпотягом «Октябрьская революция» голови ВЦВК М. Калініна та голови ВУЦВК Г. Петровського та роботу дитячих будинків і лікарні [17].

З метою пошуку найбільш ефективних засобів педагогічного впливу, щоб дізнатися думку мас, громадських і радянських організацій, колективи агітаційно-інструкторських потягів і пароплавів проводили анкетування. Представникам місцевих організацій пропонувалася низка питань: 1) чи вважає представник роботу потяга (пароплава) необхідною; 2) чим для нього ця робота була корисною; 3) які недоліки в агітпотязі (агітпароплаві) від помітив; 4) як їх ліквідувати; 5) як він ставиться до розпису агітпотягів (агітпароплавів), потрібен він чи ні? [16, с. 11].

Для покращення виховної та політично-освітньої роботи серед населення державою наголошувалось на важливості встановлення спеціальних агітаційних пунктів «у вигляді агітаційних вагонів, повозок, кают та ін.» й відмічалось, що «агітаційні пункти та осередки використовують переважно методи словесної, друкованої та науково-ілюстрованої агітації – читання доповідей і лекцій, організацію читалень, влаштування виставок, інсценізування зразкових

судів, театральних постановок, кіносеансів та ін.» [12, с. 921].

До нових форм педагогічного впливу в роботі агітпотягів і агітпароплавів належав кінематограф. Перегляд кінофільмів проводився в спеціально обладнаних вагонах, на пароплавах, баржах, майданах, у театрах, клубах і просто в парках. Матеріали підбиралися з урахуванням аудиторії. Зокрема, найчастіше демонструвалися фільми, що висвітлювали історію революційного робітничого руху; знайомили з основами санітарно-просвітньої, інтернаціональної роботи; а також присвячені боротьбі з голодом, розрухою, популяризації комуністичних ідей серед народних мас тощо [3, с. 86]. Сюжети фільмів вибудовувалися так, щоб вони були зрозумілими як малограмотному, так і неписьменному населенню.

Важливе значення відводилося агітфільмам на антирелігійні теми («Сказка о попе Панкрате», «Павуки і мухи», «Старець Василь Грязнов», «Чудотворець» і низка інших), а також матеріалам із закликами про виконання продрозверстки («Дети учат стариков») і збирання теплих речей для фронту («Все для фронта!») [3, с. 77].

В організації діяльності агітаційних пересувних пунктів були певні недоліки. Зокрема, під час формування агітпотягів чи пароплавів майже не враховувалися національні особливості відвідуваних районів. Також варто зауважити, що робота агітпотягів і пароплавів здійснювалася лише за наявності залізних доріг чи водних магістралей, тому не завжди доходила до глибинки.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що діяльність пересувних клубних закладів у післяреволюційний період сприяла піднесенню освітнього й культурного рівня населення України. Водночас серйозним недоліком роботи була її заідеологізованість, утвердження у свідомості людей ідеологічних стереотипів радянського часу, спотвореного уявлення про внутрішньополітичне та міжнародне становище країни, про діяльність вищого партійного й державного керівництва.

Отже, вивчення літератури свідчить про доцільність подальшого дослідження теми про агітаційні пересувки, що сприятиме більш повному показу діяльності пересувних клубних закладів у післяжовтневий період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агитпарпоезда ВЦИК : сб. ст. / под ред. В. Карпинского. – М., 1920. – С. 26.
2. Агитпоезда и агитпароходы 1918–1920 // Буревестник. – 7 апреля 2015. – [Электронный ресурс]. – Ре-

жим доступа : <http://burevestnik.livejournal.com/10313.html>.

3. Бибикова И. Роспись агитпоездов и агитпароходов / И. Бибикова. – М. : Искусство, 1971. – 224 с.

4. Васильченко В.Е. Библиотечное дело в РСФСР в 1917–1920 годах / В.Е. Васильченко ; М-во культ. РСФСР ; Моск. гос. библиот. ин-т им. В.М. Молотова. – М. : Госкультпросветиздат, 1954. – 56 с.

5. Вержбицкий Н.К. Три года Советской власти и печатное слово: книги, библиотеки, партийная и советская печать, издательство, типографское и бумажное дело, информация, распределение литературы, пропаганда и агитация печатным словом и пр. : [справочник] / Н. Вержбицкий. – Пермь : Гос. изд-во, 1920. – 64 с.

6. Ветошкин М.К. Создание органов советской власти в Вологодской губернии / М.К. Ветошкин // За власть советов. Воспоминания вологодских большевиков. – Вологда, 1957. – С. 43–49.

7. Громова І.Н. Школа українських монументалістів Михайла Бойчука / І.Н. Громова // Мистецтво в школі. – 2011. – № 7 (31). – С. 8–12.

8. Декрет СНК РРФСР от 8 апреля 1918 года «О волостных, уездных, губернских и окружных комиссариатах по военным делам» // Декреты Советской власти. – М. : Гос. издат-во политической литературы, 1959. – Т. 2 : 17 марта – 10 июля 1918 г. – 1959. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/etext/DEKRET/>.

9. Декреты Советской власти. – М., 1968. – Т. 4 : 10 ноября 1918 г. – 31 марта 1919 г. – 1968. – 731 с.

10. Известия ВЦИК. – 1919. – № 10. – С. 82.

11. Калашников В.Ф. Агітпоїзд / В.Ф. Калашников // Енциклопедія сучасної України [Електронний

ресурс]. – Режим доступа : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42541.

12. Кодекс законів про народну освіту УСРР // Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – 19 грудня 1922. – № 49. – С 850–927.

13. Нариси історії Черкаської обласної партійної організації / ред. кол.: Г.В. Суховершко (керівник) та ін. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 254 с.

14. Насыров А.Т. Деятельность Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов в Татарстане. 1918–1921 гг. (На материалах агитационно-инструкторских поездов и пароходов ВЦИК) : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / А.Т. Насыров. – Казань, 1993. – 20 с.

15. Радянська енциклопедія історії України / відповід. ред. А.Д. Скаба. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1969. – Т. 1. – 1969. – 590 с.

16. Рябков В.М. Передвижные клубные учреждения в системе культурно-просветительной работы в первые годы Советской власти : [лекция для культ.-просвет. фак. ин-тов культуры по курсу «История КПР в СССР»] / В.М. Рябков. – Челябинск : Челяб. ин-т культуры, 1984. – 58 с.

17. «Херсонский Коммунар» о прибытии в Херсон с агитпоездом «Октябрьская революция» председателя ВЦИК М.И. Калинина и председателя ВУЦИК Г.И. Петровского // Херсонский коммунар. – 1922. – № 134.

18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. Частина 1. – Спр. 1073. – 91 арк.

19. Центральний державний кінофотофоноархів України. – Агітпоїзд ВЦВК «Жовтнева революція» в Україні. Кіносюжет, 1920. – Арх. № 1698.

20. ЦПА ИМЛ. – фонд 17. – оп. 65. – ед. хр., 231. – л. 104.